

Läsning förenar

Om den lärda och litterära gemenskapen i Åbo i början av 1800-talet

Historien kring böcker och läsning har undersökts i bred skala i Finland, både utifrån stånds- och språkgrupper. Litteraturforskare och historiker har även granskat läsningens och läskunnighetens utveckling genom århundradena hos landets allmoge.¹ Syftet med denna uppsats är däremot att närma sig böckernas användning och den gemenskap som böcker bidrog till att skapa utifrån ett betydligt smalare perspektiv, närmast ett mikroperspektiv.² I fokus står de lärdas och studenternas läsvanor och litterära intressen i Åbo under 1800-talets första två decennier, när förmedlingen av böcker kraftigt växte tack vare de internationella affärsförbindelserna. Dessutom syntes

1. Se till exempel Henrik Grönroos & Ann-Charlotte Nyman, *Boken i Finland. Bokbeståndet hos borgerskap, hantverkare och lägre sociala grupper i Finlands städer enligt städernas bouppteckningar 1656–1809*, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland (SSLS) 596 (Helsingfors 1996); Tuija Laine (toim.), *Kirjahistoria. Johdatus vanhan kirjan tutkimukseen*, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 647 (Helsinki 1996); Cecilia af Forselles & Tuija Laine (toim.), *Kirjakulttuuri kaupungissa 1700-luvulla*, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kirjaston julkaisuja 20 (Helsinki 2008); Lea Laitinen & Kati Mikkola (toim.), *Kynällä kyntäjät. Kansan kirjallistuminen 1800-luvun Suomessa*, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1370 (Helsinki 2013); Tarja-Liisa Luukkanen, 'Kansallisesta historiasta unohtunut säätykonflikti. Kansallinen identiteetti, kansakoulu ja lukutaidon oppiminen 1800-luvun Suomessa', *Faravid* 42 (2016), s. 31–47; Sophie Alix Capdeville, *L'histoire du livre saami en Finlande. Ses racines et son développement de 1820 à 1920*, Jyväskylä Studies in Humanities 304 (Jyväskylä 2017); Tuija Laine, *Aapisen ja katekismuksen tavaamisesta itsenäiseen lukemiseen. Rahvaan lukukulttuurin kehitys varhaismodernina aikana*, Historiallisia tutkimuksia 275 (Helsinki 2017).
2. Uppsatsen har tillkommit som en del av forskningsprojektet "Sanojen liike ja tiedon paikat – oppineet kirjalliset yhteisöt 1800-luvun alussa" (2020–2022), som finansieras av Konestiftelsen.

redan tecken på att den allt allmänare läslusten i Europa spridit sig till Finland. Tidsperioden sammanfaller även med en statlig vändpunkt, det vill säga när Åbo tillsammans med det övriga Finland, med undantag av Viborgs guvernement som redan tidigare blivit en del av Ryssland, år 1809 övergick från att stå under det svenska kungarikets förvaltning till att bli ett storfurstendöme i kejsarriket Ryssland. Napoleonkrigen bidrog till ett oroligt politiskt klimat i Europa och påverkade bokbranschen i framför allt de tyskspråkiga områdena i början av 1800-talet. Efter den franske kejsarens misslyckade krigståg till Ryssland 1812 återhämtade sig dock bokhandeln i Åbo efter en flera år lång recession.³

Så länge det har funnits böcker och publikationer har de fört samman människor på olika sätt; ta till exempel Benedict Andersons tes om att nationalstaterna föddes genom tidningars och tryckta bilders spridning. I sammanhang med det här kunde man också ställa 1700-talets *respublica literaria*, som var ett gränsöverskridande samfund av lärda män.⁴ Båda dessa former av gemenskaper blev möjliga genom medier, utan att deras alla medlemmar någonsin träffades ansikte mot ansikte. Interaktionen var effektiv, oberoende av om det var fråga om utvecklingen av de nationella identiteter som Anderson undersökt, det vill säga födelsen av föreställda gemenskaper (*imagined communities*), eller om de nätverk av lärda som undersökts av vetenskapshistoriker. Med tanke på den avgörande betydelse som det tryckta ordet haft sedan början av den nya tiden i förmedlingen av kunskap och skapandet av samhörighet, finns det ett starkt behov av att forska i de gemenskaper som bildats genom böcker. Denna uppsats hör till den forskningsinriktning som belyser den sociala och materiella verkan av böcker och litteratur.⁵

3. Om Åbos bokbransch i början av 1800-talet, se till exempel Jyrki Hakapää, *Kirjan tie lukijalle. Kirjakauppojen vakiintuminen Suomessa 1740–1860*, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1166 (Helsinki 2008), s. 14–15, 71, 102, 136, 168–169, 174.
4. Benedict Anderson, *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism* (London & New York 1983); Anthony Grafton, *Worlds Made by Words. Scholarship and Community in the Modern West* (Cambridge, MA & London 2009).
5. Till exempel Gillian Russell & Clara Tuite (eds.), *Romantic Sociability. Social Networks and Literary Culture in Britain, 1770–1840* (Cambridge 2006); Martyn Lyons, *Readers and Society in Nineteenth-Century France. Workers, Women, Peasants* (Basingstoke 2001); Martyn Lyons, *A History of Reading and Writing in the Western World* (Basingstoke 2010); Ina Ferris, *Book-Men, Book Clubs, and the Romantic Literary Sphere*, Palgrave Studies in the Enlightenment, Romanticism and Cultures of Print (Basingstoke 2015).

Det finns fortfarande skäl att fördjupa sig i ämnet utifrån det forskningsarbete som redan gjorts i Finland.⁶

Syftet med denna uppsats är att öppna upp och illustrera två frågor. Hurdan växelverkan skapades bland dem som var intresserade av och använde publikationer – i det här fallet böcker, tidskrifter och tidningar – i början av 1800-talet i Åbo? Hurdana bestående verksamhetsformer gav denna växelverkan grund till? Dessa frågor utgår från idén om att böcker och andra publikationer inte enbart var samlingar av kunskap, tankar och åsikter, utan hanteringen av dessa skapade relationer mellan deras användare. Som Marshall McLuhan har visat i sitt verk *The Gutenberg Galaxy*, förändrar ny medieteknologi människor, deras föreställningsvärld och andliga tillstånd.⁷ Samtidigt innebär det att gamla beteenden och uppfattningar omvärderas. Grunden för min egen undersökning ligger i en liknande iakttagelse. Under 1700-talets sista decennier vidgades fältet för publikationer, vilket både med sin riklighet och intensitet var ett relativt nytt fenomen för invånarna vid Östersjöns norra stränder. Detta gav upphov till nya former av social organisation som jag här kommer att klargöra.⁸ Som det framgår i den litteratur som jag använt, har ämnet uppmärksamats även tidigare, men här lyfter jag på ett mer systematiskt sätt fram publikationens roll och delaktighet i utvecklingen av samhörighet.

Det är möjligt att få grepp om den gemenskap som böckerna skapade genom att söka efter det sociala och materiella rum som i början av 1800-talet fanns mellan bokbranschens organisation och de privata aktörerna. Johan Svedjedal har lagt fram tanken om bokens samhälle – ett samhälle skapat mellan författarna, förläggarna, bokhandlarna, bibliotekarierna och läsarna. Svedjedals begrepp beskriver dock en långt avancerad arbetsfördelning som därför inte passar syftet med denna uppsats.⁹ Det är tveksamt i vilken grad det är möjligt att karaktärisera de odifferentierade förhållanden som rådde i bokbranschen

6. Om tidig och mångsidig bokhistoria i Finland, se till exempel Jyrki Hakapää, 'Kirjahistoria – määrittelyä ja kokoamista', *Historiallinen Aikakauskirja* (HAik) 107 (2009:3), s. 370–374.

7. Marshall McLuhan, *The Gutenberg Galaxy. The Making of Typographic Man* (Toronto 1962), s. 1.

8. Se också Roger Jacobsson, *Typographic Man. Medielandskap i förändring. Studier i provinsernas tryckkultur*, Kungl. Skytteanska Samfundets handlingar 64 (Stockholm 2009), s. 82.

9. Johan Svedjedal, *Bokens samhälle. Svenska Bokförläggareföreningen och svensk bokmarknad 1887–1943. Volym 1* (Stockholm 1993), s. 14.

i Åbo vid sekelskiftet 1800 på samma vis som Svedjedal.¹⁰ Ett bättre alternativ erbjuder det mikroperspektiv som Sigurður Gylfi Magnússon och Davíð Ólafsson har presenterat. Det beskriver en tredje dimension mellan strukturer och individer – en mängd mycelliknande nätverk som möjliggörs av interaktion och kommunikation.¹¹ Dessa nätverk är inte koncentrerade till någon institution; trots det erbjuder de deras medlemmar resurser som sträcker sig längre än den enskilde aktörens förmågor.

Magnússons och Ólafssons perspektiv är ett relevant alternativ i en bokhistorisk undersökning och framför allt när man undersöker böckers användning, men denna uppsats bygger inte på kvantitativa mätningar och diagram i analysen och hanteringen av sociala nätverk.¹² Därför är det sekundärt att ställa frågan om hur linjära eller icke-linjära de litterära nätverken var i Åbo i början av 1800-talet. Mer väsentligt är att fästa uppmärksamheten vid växelverkan mellan bokutbudet och läslusten och böckernas användning. Utifrån detta samspel föddes den samhörighet som är synlig i min undersökning: Läsesällskapet i Åbo och den verksamhet i akademiska kretsar som kallats för Åbo-romantiken. Bokhandlarnas aktiviteter och möjligheter att förmedla publikationer över långa avstånd under 1800-talet garanterade allt fler läsare. Ur detta föddes enligt Jyrki Hakapää den typ av föreställda gemenskaper som Benedict Anderson beskriver – eller åtminstone skapade det förutsättningar för formandet av dessa.¹³ Omfattningen av min undersökning är smalare än Hakapääs, och därför behandlar jag inte här de nationella identiteternas eller nationalismens utveckling genom medier, utan fokuserar på lokala förhållanden och på det samspel som uppstod inom dem.

10. Om bokbranschens odifferentiering och knappa arbetsfördelning i 1700-talets Sverige, se Hanna Östholm, *Litteraturens uppodling. Läsesällskap och litteraturkritik som politisk strategi vid sekelskiftet 1800* (Hedemora 2000), s. 92–93.

11. Sigurður Gylfi Magnússon & Davíð Ólafsson, 'Introduction. Toward a new model of fragmented history', Sigurður Gylfi Magnússon & Davíð Ólafsson (eds.), *Minor Knowledge and Microhistory. Manuscript Culture in the Nineteenth Century*, Routledge Studies in Cultural History 47 (New York & Abingdon 2017), s. 2; se också Jacobsson, *Typographic Man*, s. 28–29.

12. För en upplysande redogörelse av användningen av kvantitativ och kvalitativ undersökning av nätverk i historieforskningen, se till exempel Jarkko Keskinen, *Oma ja yhteinen etu. Kauppiainien keskinäinen kilpailu ja yhteistyö Porin paikallisyhteisössä 1765–1845*, *Annales Universitatis Turkuensis C* 345 (Turku 2012), s. 24–29.

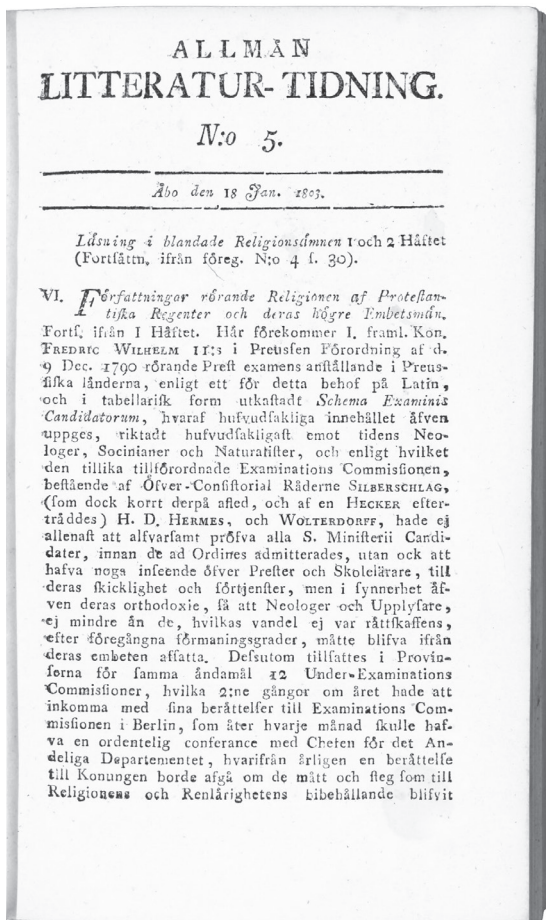
13. Hakapää, *Kirjan tie lukijalle*, s. 20, 100.

Uppsatsen utgår i hög grad från forskningslitteratur som behandlar eller tangerar ämnet, till viss del också från tidsperiodens tidningar och studenters dagboksanteckningar. Läsesällskapet i Åbo och Åbo-romantiken har undersökts tämligen detaljerat med stöd i primärkällor. De viktigaste publikationerna i detta sammanhang är Olof Mustelins artikel ”Läsesällskapet i Åbo” (1949), Hanna Östholms monografi *Litteraturens uppodling* (2000) och mitt eget verk *Turun romantiikka* (2020). Uppgifterna i dessa verk kompletteras med Anders Johan Sjögrens och Carl Axel Gottlunds innehållsrika dagböcker, tack vare vilka vi kan få en god uppfattning om studenters liv och vardag i Åbo på 1810-talet. Adolf Ivar Arwidssons autobiografi *Mina lefnads-händelser* (1823, översatt till finska, *Elämänvaiheeni* 1909) ger också information om ungdomens läsvanor vid den här tiden.

Vid sidan om de här ovannämnda aspekterna skedde vid sekelskiftet 1800 flera andra förändringar i bokbranschen i det svenska riket. Den teologiska litteraturen höll snabbt på att förlora sin dominerande ställning till den sekulariserade litteraturen, i synnerhet romaner, pjäser och dikter. De centrala bakgrundskrafterna i denna utveckling var dels bokutbudets diversifiering i de största städerna, dels upplysningens idéer som spreds både till Stockholm och landets avlägsna delar. Dessutom började kyrkans monopol som lokal informationsförmedlare luckras upp efter 1700-talets mitt, när prästerna som läste upp kungörelser från predikstolarna började få allt större konkurrens av böcker och periodiska tidskrifter.¹⁴ Litteraturtidningar som regelbundet gavs ut – i Uppsala *Litteratur-Tidning* (1795–1797) och *Journal för svensk litteratur* (1797–1812), i Åbo *Allmän Litteratur-Tidning* (1803) – presenterade upplysningslitteratur och romaner och vände den läsande allmänheten vid periodiska skrifter. Dessa tidningar namngavs efter tyska litteraturtidningar, vilket visar att tyskspråkig litteratur blev den härskande i branschen i Sverige från början av 1790-talet, i stället

14. Jacobsson, *Typographic Man*, s. 22–23, 146, 160; Tuija Laine, *Kolportöörejä ja kirjakauppiaita. Kirjojen hankinta ja levitys Suomessa vuoteen 1800*, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1098 (Helsinki 2006), s. 268–270. Om kyrkans roll som informationsförmedlare i 1600- och 1700-talets Sverige, se Nils Erik Villstrand, ’Kungen, bonden och skriften 1500–1800’, *Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien, Årsbok 2011* (Stockholm 2011) s. 215–223; Elisabeth Reuterswärd, *Ett massmedium för folket. Studier i de allmänna kungörelsernas funktion i 1700-talets samhälle*, *Studia Historica Lundensia* 2 (Lund 2001).

för franskspråkiga publikationer.¹⁵ Under 1800-talets första decennier fanns det ännu inte någon egentlig press i Finland eftersom de titlar som gavs ut var så fåtaliga, men över gränserna kom både nordiska och nordtyska dags- och veckotidningar. I slutet av 1700-talet var svenska tidningar vanliga bland läsare i Åbo.¹⁶ Exempel på dessa var *Stockholms Post-Tidningar* och *Inrikes Tidningar* som i huvudsak innehöll aktuella nyhets- och anmälningsärenden.



Allmän Litteratur-Tidning 18.1.1803. Tidningen utkom under ett års tid i Åbo. Källa: Nationalbibliotekets digitala samlingar, Helsingfors.

15. Se närmare Östholm, *Litteraturens uppodling*, s. 94, 97–100.

16. Päiviö Tommila, 'Suomen sanomalehdistön alkuvaiheet', Päiviö Tommila et al., *Sanomalehdistön vaiheet vuoteen 1905*, Suomen lehdistön historia 1 (Kuopio 1988), s. 47.

Upplysningens och romantikens generationer

Generationsskillnaden var på kort sikt en av de mest centrala drivkrafterna i den förändring i ståndspersoners litterära intressen som skedde under 1800-talets första decennier. Den uppstod mellan Läsesällskapet i Åbo (grundat 1798) och det nätverk av studenter som på 1810-talet vurmade för tyska och svenska romantikens idéer.¹⁷ Även om den här skillnaden är jämförbar med andra generationsklyftor i historien, har den ändå sina egna specifika kännetecken som är viktiga att lyfta fram innan vi går in på det egentliga ämnet. För det första var generationsskillnaden idéhistorisk: läsesällskapet representerade en upplysningsanda och nyhumanism, medan förtruppen för 1810-talets studenter inspirerades av tysk idealism och av svensk, närmast uppsaliensisk, litterär romantik. För det andra fördjupades klyftan av den medieteknologiska utvecklingen, det vill säga en allt större närvaro och rikligare omsättning av böcker och andra publikationer. Den på 1790-talet födda generationen var bättre på att dra nytta av de möjligheter som böckerna och publikationerna erbjöd än vad deras föregångare i läsesällskapet hade varit. För det tredje var generationsklyftan social. Till läsesällskapet hörde lärda med en etablerad position vid Kungliga Akademien i Åbo, medlemmar av Åbo hovrätt, stadens storborgare, medlemmar av officerskåren och senare också Kejserliga senatens ämbetsmän. Romantikerna i Åbo å sin sida hade ännu inte hunnit etablera sin position i samhället.

I denna uppsats är dessa två sammanslutningar av män som läste litteratur och periodiska skrifter föremål för en granskning på mikro-nivå. De förändringsprocesser som kan kopplas till generationsklyftan markeras också av att dessa sammanslutningar inte kom i kontakt med varandra. Enligt Olof Mustelin, som har undersökt Läsesällskapet i Åbo, hörde personer som generellt kopplas till Åboromantiken, såsom Adolf Ivar Arwidsson (1791–1858), Johan Gabriel Linsén (1785–1848) och Axel Gabriel Sjöström (1794–1846), inte till detta sällskap. Dessutom anser Mustelin det troligt att 1810-talets studenter inte alls kände till läsesällskapets existens. När Johan Josef Pippingsköld (1792–1832), som

17. Verksamheten och insatserna inom detta nätverk kan mycket väl kallas "Åboromantiken", även om beteckningen inte är samtida utan har sina rötter i Werner Söderhjelm's verk *Åboromantiken och dess samband med utländska idéströmningar*, Skrifter utgivna av Åbo akademi kommitté 2 (Borgå 1915).

var en av Åboromantikerna, i februari 1821 hörde sig för hos sin vän i Uppsala, Johan Henrik Schröder, om det därvarande läsesällskapets regler nämnde han inte med ett ord något motsvarande Åbosällskap. Pippingskölds och hans vänners plan var att grunda ett läsesällskap i Åbo enligt uppsaliensisk modell, och det är svårt att föreställa sig att han hade tigit om den tidigare Åbosammanslutningen av annat skäl än ren ovetskap.¹⁸ Planen framskred dock inte. I sista hand är det ändå svårt att bevisa en avsaknad av kopplingar, vilket lämnar frågan delvis öppen. I alla fall hade Läsesällskapet i Åbo och Åboromantikernas nätverk det gemensamt att vardera bestod av manliga medlemmar. Tidiga finländska läsesällskap upprätthölls överlag av män,¹⁹ och kvinnor var inte heller delaktiga i den finländska studentromantiken i början av 1800-talet. Först i 1870-talets storfurstendöme fick även kvinnor privilegiet att studera vid universitet.

Även sett i ett längre perspektiv organiserade sig gemenskapen kring litterära intressen och läsning i Åbo efter generationerna. Det fanns ingen kontinuitet mellan Aurorasällskapet, som grundades 1770, och Läsesällskapet i Åbo, som inledde sin verksamhet i slutet av 1798, trots de gemensamma upplysningsträvandena och litterära intressena. Det förstnämndas verksamhet avtog under slutet av 1770-talet, och en ny generation hann växa upp före slutet av århundradet. Tiden förde med sig nya resurser. Professorn i vältalighet vid Kungliga Akademin i Åbo, Henrik Gabriel Porthan (1739–1804), var en av de få som hörde till båda sällskapen.²⁰

Födelsen av Läsesällskapet i Åbo var del av en bredare utveckling som ledde till att samma typ av sammanslutningar dök upp i Finlands kuststäder med början på 1790-talet (Vasa 1794, Karleby 1800, Torneå 1805 och Borgå 1806). Motsvarande fenomen syns också i det övriga

-
18. Olof Mustelin, 'Läsesällskapet i Åbo', *Historiska och litteraturhistoriska studier* (HLS) 25 (Helsingfors 1949), s. 181–183; se också Otto Andersson, *Johan Josef Pippingsköld och musiklivet i Åbo 1808–1827*, Skrifter utgivna av Åbo Akademi (Helsingfors 1921), s. 188–189. I Mustelins granskning blir det dock uppenbart (s. 107) att de av universitetets adjunker som stöttade Åboromantikernas nätverk, det vill säga Fredrik Bergbom, Johan Jakob Tengström och Reinhold von Becker, var medlemmar i läsesällskapet.
 19. Östholm, *Litteraturens uppodling*, s. 15; Minna Ahokas, *Valistus suomalaisessa kirjallisuudessa 1700-luvulla*, Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk 188 (Helsinki 2011), s. 210. Jämför Mustelin, 'Läsesällskapet', s. 102, där frågan om kvinnligt medlemskap i Åbo läsesällskap lämnas öppen.
 20. Mustelin, 'Läsesällskapet', s. 67–68.

Norden.²¹ Läsesällskapens bränsle bestod av två ingredienser, den ena var läslusten och den andra var sällskapligheten som sammanförde orters högre sociala grupper. Strävandena för att grunda läsesällskap och de till dem tillhörande biblioteken föddes ur en vilja att hjälpa läsintresserade människor att få tag på litteratur och periodiska skrifter som var svåråtkomliga. Den gemensamma användningen av volymer blev också billigare än om varje läsare hade köpt dem privat till sitt eget hembibliotek. Inom sällskapen var det möjligt att koncentrera bokanskaffningen till de affärsmän och återförsäljare som förfogade över de bästa handelskanalerna. Olika läsecirklar och kollektiva system för beställningar hade cirkulerat böcker och tidningar genom att förmedla dem från en läsare till en annan redan långt innan läsesällskapen, men nu blev detta tack vare verksamhetens regelbundenhet mer reglerat.²²

Den samhörighet som uppstod kring Åboromantikernas litterära intresse kom att forma sig på ett synnerligen annorlunda sätt än läsesällskapets organisation. Medan läsesällskapet utökade sitt medlemsantal på ett kontrollerat sätt, organiserade sig 1810-talets studenter i friare former enligt sina egna behov och utifrån egna vänskapskontakter. Den tidiga romantikens uppkomst förde med sig en ny generation till litteraturens, konstens och vetenskapens fält. Denna generation, tack vare sin unga ålder, skilde sig från nyhumanismens och den senare upplysningens anhängare.²³

I sin granskning av romantiken har Eric J. Hobsbawm uppmärksammat att ungdomen, och framför allt den intellektuella och studerande ungdomen, var den naturliga urkällan för den tidens konstnärer. En romantiker som inte hade uppnått sitt rykte som konstnär i trettioårsåldern var en sällsynt figur, vilket bestyrks av de fall som Hobsbawm

-
21. Carl-Rudolf Gardberg, 'Läsesällskapet i Gamlakarleby och dess samtida', HLS 14 (Helsingfors 1938), s. 265–269, 273; Ahokas, *Valistus suomalaisessa kirjallisuudessa*, s. 210.
 22. Yrjö Nurmio, 'Maamme lukuseuroista ja niiden kirjastoista 1700-luvun lopulla ja 1800-luvun alkuvuosikymmeninä', HAik 45 (1947:1), s. 13, 15–20; Laine, *Kolportöörejä ja kirjakauppiaita*, s. 276; Jacobsson, *Typographic Man*, s. 148; Ahokas, *Valistus suomalaisessa kirjallisuudessa*, s. 209; Ilkka Mäkinen, "Nödvändighet af LainaKirjasto". *Modernin lukuhulun tulo Suomeen ja lukemisen instituutiot*, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 668 (Helsinki 1997), s. 118–119, 130–132.
 23. Se mer om medlemsförteckningarna i Mustelin, 'Läsesällskapet', s. 81–82; om uppkomsten av Åboromantikernas nätverk, se Jukka Sarjala, *Turun romantiikka. Aatteita, lukuvimmaa ja yhteistoimintaa 1810-luvun Suomessa*, Historiallisia tutkimuksia 283 (Helsinki 2020), s. 48–58.

nämner: *Lyrical Ballads* (1798), av William Wordsworth och Samuel Taylor Coleridge var ett verk av två män under 30 år. Även Lord Byron blev känd över en natt som 24-åring – en ålder vid vilken Percy Bysshe Shelley redan var välkänd och John Keats nästan begravnen. Victor Hugos litterära karriär började i en ålder av 20 år och Alfred de Musset inledde sin karriär som 23-åring. Franz Schubert skrev sången *Erlikönig* som 18-åring och dog i en ålder av 31. Eugène Delacroix målade *Blodbadet på Chios* som 25-åring, medan Sándor Petőfi publicerade sin samling *Dikter* som 21-åring.²⁴ Även många av Uppsalas och Stockholms romantiker inledde sin litterära karriär märkbart tidigare än i trettioårsåldern, såsom Per Daniel Amadeus Atterbom, Lorenzo Hammar-sköld, Vilhelm Fredrik Palmblad och Johan Börjesson.²⁵ De studenter i Åbo som bekantade sig med den svenska nyromantiken blev meningsfränder till strömningens poeter, konstnärer och kritiker. De kunde snabbt och ivrigt reagera på tidens utmaningar.

Det har mångfaldigt konstaterats att sällskapslivet och föreningsverksamheten i slutet av 1700-talet beredde mark för den borgerliga offentligheten. Det handlade om sådana former av menings- och tankeutveckling som uppstod i klubbar, föreningar och på kaféer bortom statens bestämmelser och myndigheternas enkelriktade rapporteringsförfarande. Ett sällskapligt umgänge som frigjorde sig från hovets, aristokratins och kyrkans korporativa regler innebar för ståndspersonerna en diskussion om upplysningsidéer och samhällets utvecklingssträvanden.²⁶ Den borgerliga offentligheten innebar inledningsfasen för det moderna civilsamhället, i vilket den tydliga uppdelningen mellan överheten som gav order och den till lydnad uppfostrade undersåten så småningom började bryta samman. De dags- och veckotidningar som bevakade litteratur, poesi, historia och andra vetenskaper, såsom geografi, ekonomi och lokala traditioner, representerade i Finland syn-

24. Eric J. Hobsbawm, *The Age of Revolution. Europe 1789–1848* (London 1989), s. 314.

25. Om den svenska nyromantiken och dess representanter, se Louise Vinge, *Morgonrodnadens stridsmän. Epokbildningen som motiv i svensk romantik 1807–1821*, Skrifter utgivna av Vetenskapssocieteten i Lund 73 (Lund 1978); Roland Lysell, 'Linjer i svensk romantik', Gunilla Hermansson & Mads Nygaard Folkmann (red.), *Ett möte. Svensk och dansk litterär romantik i ny dialog*, Centrum för Danmarksstudier 20 (Göteborg 2008), s. 191–211.

26. Se till exempel Wolfgang Hardtwig, 'Strukturmerkmale und Entwicklungstendenzen des Vereinswesens in Deutschland 1789–1848', *Historische Zeitschrift, Beihefte* 9 (1984), s. 13.

barligen denna nya form av offentlighet. Från början av 1771 till slutet av decenniet gav Aurorasällskapet i Åbo ut den första tidningen i Sveriges östra riksdel, *Tidningar Utgifne Af et Sällskap i Åbo*, riktad till en ”upplyst publik”. Läsesällskapets mest aktiva medlemmar gav å sin sida år 1803 ut *Allmän Litteratur-Tidning*, som innehöll vetenskapsnyheter och bokrecensioner och som var en av Finlands första tidskrifter.²⁷

Den ovan beskrivna generationsklyftan förde med sig förändringar också vad beträffar den offentlighet som upprätthölls av tidningarna. Kring decennieskiftet 1820 uppstod nämligen i det närmaste en rusch av nykomlingar till tidningsbranschen som under det gångna decenniet hade dominerats av *Åbo Allmänna Tidning*. Bakom den låg Åboromantiker och deras äldre medhjälpare vid Kejsrerliga Akademin i Åbo. Den svenskspråkiga tidskriftsliknande *Mnemosyne*, som kom ut två gånger i veckan, startade i januari 1819 och *Turun Wiikko-Sanomata* ett år senare. Den förra sammanställdes av Johan Gabriel Linsén och Fredrik Bergbom (1785–1830) och den senare till en början av Reinhold von Becker (1788–1858). Den av Adolf Ivar Arwidsson redigerade politiska tidningen *Åbo Morgonblad* utkom största delen av år 1821. Den växande mängden tidningar innebar samtidigt en tilltagande offentlig diskussion; särskilt *Mnemosyne* blev känd för sina slitsamma och långvariga polemiker.²⁸ Svenska tidningar, såsom de unga romantikernas satiriska *Polyfem*, hade stimulerat den här typen av verksamhet. Grundandet av nya tidningar ledde till att Åboromantikernas tankar och tvister spreds till en bredare publik.

Läsesällskapets medlemmar och den subskriberade offentligheten

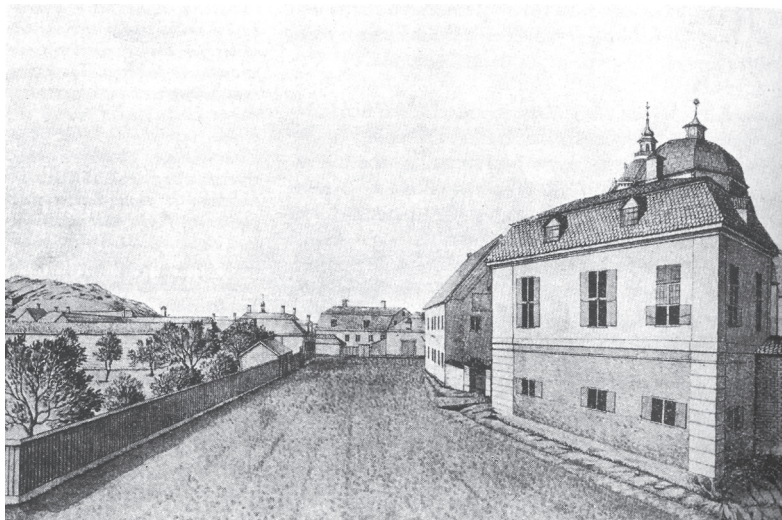
Roger Jacobsson har betonat de nordiska läsesällskapens slutna natur och deras särprägel som sammanslutningar av ståndspersoner.²⁹ Även

27. Ahokas, *Valistus suomalaisessa kirjallisuudessa*, s. 237–238, 242–244; se också Östholm, *Litteraturens uppodling*, s. 91. Tidningen som gavs ut i kretsen av Åbo Läsesällskap har granskats utförligt i Lars Munkhammar, ’Allmän Litteratur-Tidning, Finlands första lärda tidskrift’, HLS 52 (Helsingfors 1977), s. 245–314.

28. Clas Zilliacus & Henrik Knif, *Opinionens tryck. En studie över pressens bildningsskede i Finland*, SLS 526 (Helsingfors 1985), s. 73, 77–90; Päiviö Tommila, ’Yhdestä lehdestä sanomalehdistöksi 1809–1859’, Päiviö Tommila et al., *Sanomalehdistön vaiheet vuoteen 1905*, Suomen lehdistön historia 1 (Kuopio 1988), s. 84, 86–87; Henrik Knif, ’Mnemosyne, ett slagfält för debattörer’, Johan Wrede (red.), *Finlands svenska litteraturhistoria. Första delen. Åren 1400–1900* (Helsingfors & Stockholm 1999), s. 211–212, 214.

29. Jacobsson, *Typographic Man*, s. 155.

om de inte direkt går att jämföra med de för 1700-talet typiska hemliga sällskapen, såsom det i Åbo verksamma Aurorasällskapet, vilket i likhet med riddarordnar hade sina egna symboler och värdighetstecken samt sin egen hierarki,³⁰ så rekryterade läsesällskapen sina medlemmar enligt specifika villkor och med hjälp av ståndssamhällets nätverksmekanismer. Även det tidiga källmaterial som berättar om finländska läsesällskap pekar mot att den utveckling som skedde i deras verksamhet på 1700-talet främst gagnade de högre socialgrupperna såsom lärda, borgare, ämbetsmannakåren och prästerskapet.³¹ En stark spelare i valet av medlemmar var pengar. Medlemskapet i ett läsesällskap förutsatte att man betalade en medlemsavgift.



Akademitorget i Åbo år 1795. Lavering av Carl Petter Hällström. Framme till höger syns anatomihuset och bakom det skymtar domkyrkans torn och högkorets tak. På trädgårdstomterna vid torgets vänstra sida restes ett nytt akademihus under seklet därpå. Det invigdes år 1817. Bilden finns i Edward Daniel Clarke, Matka Suomen halki Pietariin 1799 (1990).

30. Om Aurorasällskapets sociala profil och organisation, se närmare Juha Manninen, *Valistus ja kansallinen identiteetti. Aatehistoriallinen tutkimus 1700-luvun Pohjolasta, Historiallisia tutkimuksia 210* (Helsinki 2000), s. 148–149, 159–160.

31. Ahokas, *Valistus suomalaisessa kirjakulttuurissa*, s. 210.

Det stiftande mötet för Läsesällskapet i Åbo hölls i november 1798, och dess regelbundna verksamhet började året därpå. Vid den tiden bodde närmare 10 000 invånare i staden.³² Det första steget var att genom en tidningsannons samla tillräckligt många Åbobor som var intresserade av detta projekt hemma hos en ledande figur, teologie professor Jakob Tengström (1755–1832), för att där anteckna sina namn i medlemsförteckningen. I de förteckningar över medlemsavgifter som sällskapet använde i rekryteringen, de så kallade subscriptionslistorna, dök sedermera ofta talformen ”Wettenskaps-Älskare” upp. Målet var med andra ord att till sällskapet uttryckligen rekrytera akademiker, även om det i praktiken bland medlemmarna fanns personer från flera ständs- och yrkesgrupper.³³ Sammanslutningens selektiva karaktär yttrar sig ändå i att studenterna vid Kungliga Akademin i Åbo endast erbjöds möjlighet till medlemskap under de första verksamhetsåren.³⁴ Sällskapets förebild var det läsesällskap som ett år tidigare hade inlett sin verksamhet i Uppsala, vilket fokuserade på att beställa dagstidningar och tidskrifter till sina medlemmar på grund av den bristande tillgången på dessa. Detsamma gjorde också sällskapet i Åbo till en början, även om det ganska snart breddade sina beställningar till att även inkludera litteratur.³⁵

Sällskapet provade många olika sätt att rekrytera medlemmar i Åbo, och de medlemslistor som cirkulerade under dess första år följde 1790-talets praktiker. Den här typen av förteckningar, som även finns bevarade från Musikaliska Sällskapets i Åbo inledande skede,³⁶ har av Henrik Stenius fått beteckningen ”den subskriberade offentligheten”, som ett samlingsbegrepp för hela rekryteringsprocessen. Förfarings-sättet syftade till att nå en bredare och öppnare skara anhängare än vad de tidigare hemliga sällskapen och brödraskapen med sina inskränkta

32. Topi Artukka, *Tanssiva kaupunki. Turun seurapiiri sosiaalisena näyttämönä 1810-luvulla*, Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk 127 (Helsinki 2021), s. 61.

33. *Åbo Tidningar* 19.11.1798 De Herrar; Mustelin, 'Läsesällskapet', s. 62, 97, 100. Jacob Tengström var också en central figur i grundandet av Musikaliska Sällskapet i Åbo år 1790.

34. Östholm, *Litteraturens uppodling*, s. 55.

35. Nurmio, 'Maamme lukuseuroista', s. 5–6; Gardberg, 'Läsesällskapet', s. 270.

36. Se Otto Andersson, *Musikaliska sällskapet i Åbo 1790–1808*, SLS 283 (Helsingfors 1940), s. 55.

och hierarkiska medlemsskador hade haft.³⁷ Subskriberingen var ändå i viss grad manövrerad. Den på förhand sammanställda namnförteckningen kretsade kring de personer som bjudits in som medlemmar, och var och en som bekräftat och betalat sitt medlemskap visade det med sin underskrift. Detta förfaringsätt användes åtminstone fram till 1806.³⁸ Subskriberingen var troligen ett effektivare sätt att skaffa sig medlemmar än tidningsannonser och muntliga rekommendationer eftersom den var en form av subtil övertalning.

Läsesällskapet i Åbo växte sig aldrig särskilt stort; när det var som störst hade det strax under nittio medlemmar. Uppsala hade inte ens hälften så många invånare som Åbo, men tack vare stadens starkt akademiska profil och studenternas rätt att ansluta sig växte det uppsalensisiska läsesällskapets medlemsantal till 100–200 personer.³⁹ Som ett resultat av en manövrerad medlemsrekrytering samlades stadens elit kring sällskapet i Åbo. Till denna hörde representanter för domkapitlet, regeringskanseljen – senare Kejsrerliga senaten – hovrätten, universitetet och skolväsendet, liksom även grossister, officerare och fabriker. Stommen bland medlemmarna utgjordes ändå av en akademisk tjänstekår. Bland dem fanns ett flertal teologie professorer och docenter och framför allt personal från universitetets filosofiska fakultet. Andelen medlemmar ur senatens tjänstemannakår började växa kraftigt strax före 1810-talets mitt och omfattade under många år en stor del av medlemmarna.⁴⁰ Det här bidrog troligen till att Läsesällskapet i Åbo accepterades allt varmare av den ryska överheten. Detta är värt att understryka, eftersom statsmakterna inte godkände läsesällskap överallt i Europa; framför allt i de katolska tysktalande områdena övervakades de och

37. Henrik Stenius, *Frivilligt, jämlikt, samfällt. Föreningsväsendets utveckling i Finland fram till 1900-talets början med speciell hänsyn till massorganisationsprincipens genombrutt*, SLS 545 (Helsingfors 1987), s. 119, 125.

38. Mustelin, 'Läsesällskapet', s. 81–82; Östholm, *Litteraturens uppodling*, s. 54. Subskriptionssystemets användning i ett flertal olika verksamheter inom sällskapslivet i Åbo har även behandlats av Artukka, *Tanssiva kaupunki*, passim.

39. Östholm, *Litteraturens uppodling*, s. 55. Om medlemsantal i läsesällskap på tyskspråkiga orter, se till exempel Reinhard Wittmann, 'Was there a reading revolution at the end of the eighteenth century?', Guglielmo Cavallo & Roger Chartier (eds.), *A History of Reading in the West* (Amherst 1999), s. 310.

40. Nurmio, 'Maamme lukuseuroista', s. 6; Mustelin, 'Läsesällskapet', s. 98–99, 105–107, 122–123, 188–199. Om de expeditioner och kanslier som fanns i anslutning till senaten i Åbo, se till exempel Artukka, *Tanssiva kaupunki*, s. 24.

avskaffades. I dessa områden uppstod misstankar om att politiskt och moraliskt skadlig litteratur lätt kunde spridas genom läsesällskapen.⁴¹ I Finland blev läget ändå aldrig så spänt. Även om oroliga röster höjdes i offentligheten under de första decennierna av 1800-talet, med anledning av romantikens idéer, Napoleon och den franska revolutionen, förblev den censur som drabbade importerade publikationer ganska svag i Finland. Censuren var även lätt att undvika under århundradets två första decennier.⁴²

En effektiv medlemsrekrytering är inte möjlig inom sälls-kaps- och föreningsverksamhet innan man fått till stånd en ledning. Detta blev också tydligt i Åbo kring sekelskiftet 1800. Jani Marjanen som undersökt det i Åbo år 1797 grundade Kungliga, senare Kejsrerliga, Finska Hushållningssällskapet och dess idévärld har lyft fram professorn i kemi, Johan Gadolin (1760–1852) och professorn i teologi, biskop Jakob Tengström, som aktiva ”föreningsmäniskor”. Med sin organisatoriska talang och sitt anseende påverkade de många sällskap och sammanslutningar i Åbo i början av 1800-talet. Den förra blev känd som hushållningssällskapet och senare också som läsesällskapetets bärande kraft.⁴³ Gadolins och Tengströms mångsidiga verksamhet bidrog till att dessa två sällskap närmade sig varandra, vilket i sin tur ledde till planer på att slå dem samman strax före mitten av 1810-talet. Ledarfigurerna hade säkert sitt eget finger med i detta spel, men i sista hand blev denna utveckling möjlig eftersom det delvis var samma ståndspersoner och tjänstemän som utgjorde båda sällskapens medlemmar. Tack vare nätverkandet dröjde det inte länge förrän läsesällskapet, hushållningssällskapet och även Musikaliska Sällskapet i Åbo började låna litteratur och tidningar av varandra.⁴⁴

41. Se till exempel Stenius, *Frivilligt, jämlikt, samfällt*, s. 139; Wittmann, 'Reading revolution', s. 310–311.

42. På grund av bokhandlarnas underutvecklade situation fördes många böcker i början av 1800-talet till Finland också genom privatpersoner och förmedlades av välbärgade resenärer som hörde till de högre samhällsständerna. Detta gjorde en systematisk övervakning av handeln svår. Se närmare Jyrki Hakapää, 'Vem bryr sig om censuren? Försäljningen av förbjudna böcker i Finland i början av 1800-talet', *Historisk Tidskrift för Finland* (HTF) 87 (2002:2), s. 176–177.

43. Jani Marjanen, *Den ekonomiska patriotismens uppgång och fall. Finska hushållningssällskapet i europeisk, svensk och finsk kontext 1720–1840* (Helsingfors 2013), s. 100.

Tillgänglig: <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-10-9560-3>.

44. Östholm, *Litteraturens uppodling*, s. 62–66.

Avsikten att sammanslå läse- och hushållningssällskapet förverkligades aldrig officiellt, även om sällskapen under årtal hade en gemensam lokal och sekreterare. Det sistnämndas medlemsantal överskred klart läsesällskapets: 1810 hade hushållningssällskapet 429 medlemmar och i slutet av decenniet 491. En särskilt avgörande figur var Carl Christian Böcker (1786–1841), som hade en kameralexamen och som senare skaffade sig ett anseende som banbrytande statistiker. Han kom att verka som sällskapens gemensamma sekreterare från och med 1813. Läsesällskapet, som var verksamt fram till 1823, stötte under sin livscykel på tillfälliga nedgångar, vissa år låg verksamheten rent av fullständigt nere, och dess slutliga borttynande började i slutet av 1810-talet. Det här berodde till stor del på att senatens tjänstemannakår, som utgjorde en betydande andel av sällskapets medlemmar, år 1819 stegvis började flytta till landets nya huvudstad Helsingfors.⁴⁵ Där färdigställdes förvaltningsämbetets lokaler successivt på båda sidor om decennieskiftet 1820.

Svagdricka och litterära diskussioner

Det är möjligt att sammanställa verifierbara uppgifter om medlemmarna och deras rekrytering till Läsesällskapet i Åbo, men betydligt svårare är det att behandla frågan om hurdan den gemenskap och växelverkan som detta sällskap gav upphov till var. Läsesällskapen och läsekabinetten i norra Europa och Nordamerika har allmänt ansetts som centrala för upplysningen och för den kollektiva kunskapstörsten samt som en hemvist för den horisontella kommunikationen individer emellan. Sällskapen föddes till största delen ur en läslust, men eldade även på denna. Deras medlemmar lånade böcker och tidningar, läste dem, diskuterade, resonerade och utbytte åsikter som privatpersoner, inte som representanter för ett ämbete eller företag. Vid slutet av 1700-talet hade man i tysktalande områden hunnit grunda över 270 sådana här sällskap – manifestationer för den spirande borgerliga offentligheten.⁴⁶ Roger

45. Mustelin, 'Läsesällskapet', s. 84–85, 88–90, 114, 117, 182, 184; Artukka, *Tanssiva kaupunki*, s. 26–27, 94; se också Nurmio, 'Maamme lukuseuroista', s. 6.

46. Jürgen Habermas, *Strukturwandel der Öffentlichkeit. Untersuchungen zu einer Kategorie der bürgerlichen Gesellschaft*, Suhrkamp-Taschenbuch Wissenschaft 891 (Frankfurt am Main 1990), s. 140–141; Hardtwig, 'Strukturmerkmale und Entwicklungstendenzen', s. 13; Östholm, *Litteraturens uppodling*, s. 22; Wittmann, 'Reading revolution', s. 309. Se också till exempel Otto Dann (Hrsg.), *Lesegesellschaften und bürgerliche*

Jacobsson har skrivit om fenomenet som en ren ideologi som spreds i två grenar längs Bottniska vikens västra och östra kust. Även om man kan anta att läsesällskapen och läsekabinetten främjade sina medlemmars sociala kontakter och även samhällsutvecklingen i Central- och Nordeuropa, har frågorna om hur de konkret verkade på olika orter till stor del förblivit obehandlade.⁴⁷ Dessutom finns det skäl att hålla i minnet att den bildade borgerligheten var ganska fåtalig i Norden vid den här tiden, medan den i Centraleuropa, tack vare stadskulturen, redan hade vuxit sig till en betydande aktör.

Läsesällskapen har vanligen setts som föregångare till det offentliga biblioteksväsendet, eller tidiga former av det. Det var fråga om en ny biblioteksform med syfte att betjäna borgarnas behov av bildning, och läsesällskapens boksamlingar skilde sig från de museala hovbiblioteken och de vetenskapliga student- och forskningsbiblioteken.⁴⁸ Läsesällskapens roll som frambringare av gemenskap och bildning framhövdes troligen i de nordiska städer som saknade universitet och gymnasium. I det här avseendet stack Åbo ut från andra finländska städer. Vid sidan om universitetsbiblioteket fanns där också det mer anspråkslösa biblioteket i Katedralskolan, ett flertal nationsbibliotek, kanske några kyrkobibliotek och även privatpersoners bibliotek. De sistnämnda omfattade professorers och andra akademiska tjänstemäns samt skolläraernas boksamlingar.⁴⁹ Eftersom alla dessa var av privat eller vetenskaplig karaktär eller svåransvändbara samlingar, blev behovet av ett läsesällskap uppenbart även i Åbo. Det som ändå kanske främst pressade på planerna var tanken om anskaffning och utlåning av periodiska skrifter. Trots den fläkt av borgerlig offentlighet som tidningarna förde med sig fick sällskapet betydande stöd från universitetet och

Emanzipation. Ein europäischer Vergleich (München 1981); Hans Erich Bödeker, 'Die bürgerliche Literatur- und Mediengesellschaft', Notker Hammerstein & Ulrich Herrmann (Hrsg.), *Handbuch der deutschen Bildungsgeschichte. Band II: 18. Jahrhundert. Vom späten 17. Jahrhundert bis zur Neuordnung Deutschlands um 1800* (München 2005), s. 499–517.

47. Jacobsson, *Typographic Man*, s. 153–155; Östholm, *Litteraturens uppodling*, s. 30.

48. Gardberg, 'Läsesällskapet', s. 275.

49. Om Åbo katedralskolas bibliotek och lärarnas egna bibliotek, se till exempel Tuija Laine, 'Koulujen oppikirjojen tuotanto ja levitys', Jussi Hanska & Kirsi Vainio-Korhonen (toim.), *Huoneentaulun maailma. Kasvatus ja koulutus Suomessa keskiajalta 1860-luvulle*, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1266:1 (Helsinki 2010), s. 124–125.

dess ”Wettenskaps-Älskare”, och därmed blev sällskapets profil mer akademisk än i de andra motsvarande sammanslutningarna i Finland.

Inför sällskapets stiftande möte gjordes en offentlig inbjudan där det blivande projektet gavs namnet ”et Läsecabinet för Periodiska Skrifter”.⁵⁰ Under de första åren läste medlemmarna endast dagstidningar och tidskrifter, men senare togs även litteratur med i anskaffningsförteckningarna. Redan våren 1804 kunde sällskapet annonsera att dess bibliotek innehöll ”en samling af walda nyare historiska arbeten i synnerhet i afseende på de sista hwälfningarne på jorden, samt åtskilliga walda och nya resebeskrifningar”.⁵¹ Trots att svenska var det härskande språket i de finländska läsesällskapens bibliotek, formades Åbosällskapets bibliotek till ett övervägande tyskspråkigt sådant, kryddat med små inslag av fransk-, dansk-, svensk- och engelskspråkig litteratur. Vid sidan om de här ovannämnda historiska verken och reseskildringarna ingick i samlingarna även band som rörde teologi, statsvetenskap och handel samt biografier och skönlitteratur.⁵²

Till skillnad från tidens kommersiella lånebibliotek hade läsesällskapens medlemmar rätt att besluta om bokanskaffning.⁵³ Detta bidrog troligen till en form av samhörighetskänsla bland de berörda parterna, men i Läsesällskapet i Åbo var det i det här sammanhanget betydligt mer avgörande att det under flera år verkade som läsekabinett. För det första hade det tillgång till en lokal, det vill säga ett materialrum och en läsesal, som Finska Hushållningssällskapet vanligtvis tillhandahöll. För det andra ordnade sällskapet under många år regelbundna tre till fyra timmar långa läsestunder för sina medlemmar, på onsdags- och lördagseftermiddagarna. En del av de intresserade kom dit för att läsa tidningar och böcker, andra kunde låna hem material ur samlingarna och hålla i sig ett glas av den svagdricka som sällskapet bjöd på. Under besöken utbyttes även åsikter och tankar om böcker, tidningar och aktuella händelser. Tillställningarna ordnades inom ganska anspråks-

50. *Åbo Tidningar* 19.11.1798 'De Herrar, som redan subscriberat'.

51. *Åbo Tidning* 19.5.1804 'Diwse Kunngörelser: Herrar Ledamöter af Läsesällskapet', Mustelin, 'Läsesällskapet', s. 75–76.

52. Nurmio, 'Maamme lukuseuroista', s. 26; Mustelin, 'Läsesällskapet', s. 126, 133; se också Östholm, *Litteraturens uppodling*, s. 300–308, i vilken det finns en förteckning över sällskapets bok- och tidskriftssamling under åren 1798–1816.

53. Om lånebibliotekens kvantitativa tillväxt i Europa, se till exempel Wittmann, 'Reading revolution', s. 307.

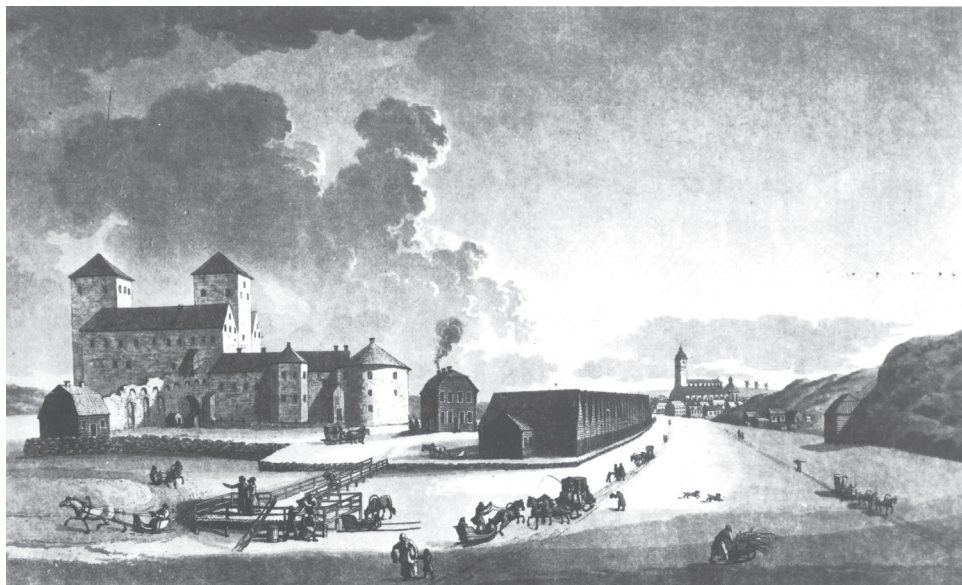
lösa ramar; sällskapet skaffade inga lyxtillbehör.⁵⁴ På detta vis förde publikationerna människorna samman och fick dem att umgås. Det är också värt att nämna att sällskapets medlemmar åren 1804–1808 bildade en läsekrets på 22 personer. Till dess intressen hörde tidningar som behandlade lärda litterära ämnen, såsom *Allgemeine Literatur-Zeitung*, *Jenaische Allgemeine Literatur-Zeitung* och *Hallesche Literatur-Zeitung*. Även här syns det tyskspråkiga fokuset. Till denna krets hörde professorer och magistrar vid akademien; utifrån lånesiffrorna var de mest entusiastiska deltagarna Gustaf Gabriel Hällström (1775–1844), Frans Michael Franzén (1772–1847) och Anders Johan Lagus (1775–1831). Om denna krets verksamhet har inte många uppgifter bevarats, men det är möjligt att den utgjorde en sorts diskussionsklubb.⁵⁵ Om detta verkligen var fallet vittnar det om de första stegen till en borgerlig offentlighet som låg bortom statsmaktens kontroll i Åbo.

Ovannämnda uppgifter och antaganden om den växelverkan och gemenskap som föddes inom sällskapet har presenterats av Olof Mustelin och Hanna Östholm; källmaterial som direkt skulle bevisa att åsiktsutbyte mellan medlemmarna förekom är mycket svårt att hitta. De diskussioner som man förmodar att fördes inom läsekabinettet eller inom klubben på några och tjugo medlemmar är knappast möjliga att rekonstruera. Omnämmanden eller slumpmässiga fragment kanske kunde gå att finna i de berördas dagböcker, korrespondens eller andra typer av minnesanteckningar, men detta skulle förutsätta tidskrävande eftersökningar.

Vad man än diskuterade i Åbo läsekabinettet så ledde dess nyorganisation vid årsskiftet 1813–1814 enligt Mustelin till att försvaga gemenskapen och stävja utbytet av åsikter. Man slopade de regelbundna lästiderna; i stället utvecklade man en daglig lånepraxis som privatiserade läsningen av böcker och tidningar. Förändringen låg i linje med den allmänneuropeiska utvecklingen. Sällskapet blev ett lånebibliotek som även optimerade sin bokanskaffning genom att koncentrera den till bokhandlaren Friedrich Anton Meyer (1771–1831) i Åbo som vid den

54. Östholm, *Litteraturens uppodling*, s. 53; Mustelin, 'Läsesällskapet', s. 67, 78–79, 90. Hushållningssällskapet verkade under 1810-talet i övervakningen på Åbo fattighus, där det fanns några kammare, en sal och ett kök, se till exempel Artukka, *Tanssiva kaupunki*, s. 95. Om läsekabinettet, se närmare Mäkinen, "Nödvändighet af LainaKirjasto", s. 120–121.

55. Östholm, *Litteraturens uppodling*, s. 53.



Utsikt över Åbo år 1799. Akvarell av Anders Fredrik Skjöldebrand. Konstnären har fäst uppmärksamheten på stadens bekanta landmärken: slottet och domkyrkan. Bilden finns i Marta Hirn, Finland framställt i teckningar (1988).

här tiden kraftigt expanderade sin verksamhet. Sällskapets tysta tillvaro i början av 1810-talet hade troligen berott på den politiskt oroliga situationen i Europa och på de svårigheter som denna orsakade bokföretagarbranschen. Som jag nämner i inledningen bidrog bokförmedlingens snabba återhämtning på fastlandet efter Napoleons misslyckade ryska härtåg till att även bokhandeln i Åbo ganska snabbt tog fart igen efter flera recessionsår. Efter att läsesällskapet omvandlats till lånebibliotek, utgjorde det enligt Mustelin inte längre något märkbart inslag i 1810- och 1820-talets litterära liv i Åbo.⁵⁶ Detta övergivna verksamhetsfält tog i stället Åboromantikerna över.

I ljuset av det vi vet i dag verkar det som att Åbo läsesällskap var en litterär utvidgning av stadens akademiker- och ämbetsmannakretsar. Med åsiktsutbyte och diskussion kompletterade sällskapet känslan av

56. Mustelin, 'Läsesällskapet', s. 85–86, 96–97, 181; Östholm, *Litteraturens uppodling*, s. 53; Wittmann, 'Reading revolution', s. 308. Om Friedrich Anton Meyer och hans handelsförbindelser till bokförmedlingens centrum i Leipzig och Paris, se närmare Hakapää, *Kirjan tie lukijalle*, s. 167–168, 174.

samhörighet bland eliten på orten. Tack vare den här verksamheten breddades kunskapen om en läsande allmänhet utanför de akademiska kretsarna. Vid sidan om möten ansikte mot ansikte fick medlemmarna genom subskriptionslistorna en ungefärlig bild av läsekretsarnas sammansättning och av antalet bokintresserade i dessa. Eftersom man i Åbo liksom i det övriga Sverige under 1800-talets första decennium levde under sträng övervakning av Gustav IV Adolfs regering, de så kallade järnåren, skedde läsesällskapets diskussion och åsiktsutbyte under lågmälda former. De politiska förhållandena under följande decennium tillät en friare litterärt-ideologisk verksamhet, vilken den unga generationen av studenter åtog sig att förverkliga medan läsesällskapet började nöja sig med att låna ut böcker.

Studenternas läslust vaknar

Under den tid då Läsesällskapet i Åbo förde en tynande tillvaro innan det övergick till att bli ett lånebibliotek, sökte sig en skara av ungdomar till Kejsarliga Akademien i Åbo. Dessa organiserade sig snart i ett nätverk som intresserade sig för romantikens idéer och litteratur. De som tillhörde gruppen hade vant sig vid en riklig tillgång på och cirkulation av publikationer, och många av dem hade som elever vid Borgå gymnasium bekantat sig med romaner. Vid den här tiden hade läslusten som fenomen redan blivit bekant längs Östersjöns stränder, eftersom ståndspersoner i Sverige (och i Finland som del av Sverige) hade läst vad man såg som lättsinniga franska romaner åtminstone sedan början av 1780-talet. Samtidigt hade representanter för kyrkan, intellektuella och statsmakten bekymrat sig för det växande intresset för romaner; i *Stockholms Posten* publicerades år 1785 en varning för att ”romaner gör en galen i hufvudet”.⁵⁷ Läsning som tidsfördriv ansågs äventyra den protestantiska arbetsetiken, fördärva individens moral och leda till laster som lathet och leda.⁵⁸

Werner Söderhjelm som undersökt det litterära livet i Åbo under 1800-talets första decennier skönjde i den tidens studenter ”en verklig feberaktig ifver att kasta sig öfver alt hvad som kunde fås att läsa”. Studenterna fördjupade sig i en salig blandning av utgåvor och växlade med lätthet mellan verk av Friedrich Wilhelm Joseph von Schelling och

57. Mäkinen, ”Nödvändighet af *LainaKirjasto*”, s. 107–109, citat på s. 98.

58. Wittmann, ’Reading revolution’, s. 300–301, 305.

verk om matematik och zoologi och från dem till tidningen *Iduna*, som gavs ut av det stockholmska Götiska förbundet.⁵⁹ Böcker och tidningar lånades av en studiekamrat till en annan. För den gemenskap som tryckprodukterna bidrog till var dock en annan typ av publikationer mer betydelsefulla, det vill säga romaner, resebeskrivningar, biografier och historiska verk. Att sätta sig in i och läsa om människoöden tränade upp ett empatiskt och sentimentalt sätt att läsa, där texten skapade ett band mellan läsaren och de personkaraktärer som beskrevs i litteraturen.⁶⁰ Läslusten handlade om att passionerat fördjupa sig i andras liv och i fantasins värld. Empatiska och känsllosamma tolkningsmodeller fick en del ungdomar – först som gymnasister, sedan som studenter – att dela med sig av sina erfarenheter och att i en kontext av romaner och olika berättelser söka sig till varandras sällskap.⁶¹ Böcker och tidningar förde åter människor samman.

När det gäller Adolf Ivar Arwidsson finns inga bevarade uppgifter om att han som ung skulle ha läst romaner eller annan litteratur tillsammans med andra, men på egen hand slukade han sådant under sin tid som gymnasist i Borgå. I toppen av hans läslista fanns de mest populära författarna kring sekelskiftet 1800, såsom tyska August Lafontaine och August von Kotzebue, liksom även Christian Heinrich Spiess. Under sitt sista gymnasieår, 1809, fick Arwidsson därtill tag på utgåvor från Svenska Akademien, och hans litterära förmågor växte allt medan han sammanställde, skrev och läste innantill sånger, dikter, satirer, oden, prisbelönta poem och minnestal.⁶² Under 1700-talets två sista decennier hade den tyska romanen vuxit i popularitet och ersatt både den galanta franska romanen och den moraliserande brittiska,⁶³ så med sina val följde Arwidsson med sin tids strömningar. Representanter för de äldre generationerna, såsom Henrik Gabriel Porthan, hade i början av 1800-talet kritiserat de undermåliga teaterstyckena och svenskspråkiga översättningarna av tyska romaner som strömmade ut på bokmark-

59. Werner Söderhjelm, 'Ur Åbotidens literära lif', *Finsk Tidskrift* 41 (1896:1–2), s. 41, 49.

60. Wittmann, 'Reading revolution', s. 295–296.

61. Se närmare Jukka Sarjala, 'Kiertävät kirjat. Painotuotteiden aineellis-sosiaalinen vaikuttavuus Anders Johan Sjögrenin elämässä ja opiskelussa 1810-luvulla', *HAik* 119 (2021:3), s. 285–286.

62. Adolf Ivar Arwidsson, 'Elämänvaiheeni', *Adolf Ivar Arwidssonin tutkimuksia ja kirjoitelmia*, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 105:2 (Helsinki 1909), s. xxi–xxii.

63. Mäkinen, "Nödvändighet af LainaKirjasto", s. 44, 100.

naden.⁶⁴ Den ungdom som fötts på 1790-talet och som tog sig in på studievägen såg däremot romanerna och teaterpjäsernas översvallande kultur som en naturlig del av sin omgivning.

Litteraturforskare och historiker har under årtionden debatterat Rolf Engelsing's tolkning, enligt vilken det under andra hälften av 1700-talet skedde en revolution av läsning. Den fick de ståndspersoner som underhöll sig med litteratur att gå från att läsa ett fåtal böcker om och om till att läsa en mängd olika böcker en enda gång.⁶⁵ Saken är komplex. I denna uppsats är det möjligt att kasta ljus över en liten del av detta, men att göra en bredare analys är svårt eftersom det finns så begränsade uppgifter om gångna tiders läsare och läsning.⁶⁶ Läsandets praktiker och omfattning varierade säkerligen i olika delar av Europa och Nordamerika på 1700-talet, men utifrån försäljningskatalogen för Leipzigs bokmässa kan man i vilket fall som helst slå fast att det pågick en stor förändring vid den här tiden. Siffrorna för den ansedda mässan i Leipzig visar mycket väl den internationella tillväxt som bokförmedlingen genomgick under 1700-talet. Mässkatalogen för 1765 innehöll 1384 titlar, men år 1800 fanns där 3906 publikationer uppräknade. Den påfallande ökningen i mässans utbud skedde bland romanlitteraturen: dess andel fyrdubblades från år 1740, då den låg på 2,6 procent, till år 1800 då den nådde 11,7 procent.⁶⁷ Bruket att läsa en bok endast en gång blev allt allmännare och främjade tydligt fack- och skönlitteraturens genombrott. Dagstidningar, tidskrifter, reselitteratur, dikter, pjäser och romaner visade sig nu vara mycket framgångsrika genrer. Även om ett extensivt sätt att läsa hade varit utbrett i de akademiska kretsarna redan före 1700-talet, stimulerade engångsläsningen av verk bokmarknaden och förlagens publiceringstakt, och den bidrog också till ett växande antal bokhandlar.⁶⁸

64. *Stockholms Posten* 22.1.1801 'Några ord om Recensioner'; se även Zilliacus & Knif, *Opinionens tryck*, s. 98–99.

65. Diskussionen om läslusten och olika forskares varierande syn framgår till exempel i Ilkka Mäkinen, 'Lukuhulun vallankumous ja Jean-Jacques Rousseau', *Kasvatus & Aika* 7 (2013:1), s. 61–63; se även Mäkinen, 'Nödvändighet af LainaKirjasto', s. 26–45.

66. Östholm, *Litteraturens uppodling*, s. 22; Jyrki Hakapää, 'Kirjat viipurilaisten hyllyillä. Kirjahuutokauppojen kertomaa', Piia Einonen & Antti Rähkä (toim.), *Kuvaukset, mielikuvat, identiteetit. Viipurin kulttuurihistoriaa 1710–1840*, Viipurin Suomalaisen Kirjallisuusseuran Toimitteita 20 (Helsinki 2019), s. 247.

67. Wittmann, 'Reading revolution', s. 302.

68. Hakapää, *Kirjan tie lukijalle*, s. 59–60.

Anders Johan Sjögren (1794–1855) hörde till Åboromantikerna, och utifrån hans dagbok framgår det i detalj hur det oupphörliga läsandet och den pågående strömmen av böcker var en stor del av hans liv och verksamhet under 1810-talet, från gymnasieåren ända upp i universitetsåldern. Han läste också gärna tillsammans med andra, särskilt med Abraham Poppius (1793–1866) och Carl Axel Gottlund (1796–1875), men även i sällskap av Immanuel Ilmoni (1797–1856).⁶⁹ Detta stärkte deras vänskap både i Borgå och i Åbo och förberedde grunden för studentlivets nätverkande samarbete.

Under sina studier fördjupade sig Sjögren gång på gång i specifika texter, men en stor del av läsningen under hans ungdomstid verkar ha handlat om verk som han endast läste en gång. Han följde intresserat med dagstidningar och tidskrifter och lånade och köpte inbundna årgångar av dem.⁷⁰ Största delen av år 1812 lät han sig uppslukas av tryckprodukter som behandlade geografi, resor, naturalhistoria, forntidens världshistoria, samtidens politik, ekonomi, konst, arkitektur och personlig hygien.⁷¹ Efter att han hade studerat två år i Åbo fastnade han sommaren 1815 för Johann Wolfgang von Goethes verk *Den unge Werthers lidanden* (1774). Läslusten i tyska områden ökade utgivningen av brevromaner, såsom Goethes *Werther*, och Sjögren levde sig hänfört in i huvudpersonens strapatser i denna roman.⁷² Bland Sjögrens studiekamrater visade sig Abraham Poppius vara ett empatiskt läs- och lyssnarsällskap. Han tilltalades till exempel av Ernst Moritz Arndts Sverigebeskrivningar och av Friedrich Schlegels föreläsningar när Sjögren läste dem högt för honom. I maj 1814 övergick Poppius nöje

69. Se Anders Johan Sjögren, *Allmänna Ephemerider. Dagböckerna 1806–1855*, utgivna av Michael Branch, Esko Häkli och Marja Leinonen, Nationalbibliotekets skrifter 86 (Helsingfors 2020), <https://www.doria.fi/handle/10024/177355>, till exempel 7–8.5.1812 (s. 379–380), 13–14.5.1812 (s. 381), 18–20.5.1812 (s. 382), 15.6.1813 (s. 1151), 31.3.1814 (s. 1462), 17.2.1815 (s. 1798), 16.2.1816 (s. 2102). Sidnumreringen inom parentes hänvisar till dagbokens digitala version. Se även Lars Lundin (red.), *Carl Axel Gottlunds dagbok 1808–1817* (Järvsö 2015), s. 93, 110–111, 156.

70. Sjögren, *Allmänna Ephemerider*, till exempel 22.7.1810 (s. 103), 11.1.1812 (s. 174), 19.2.1812 (s. 257), 5.8.1813 (s. 1228), 22–23.10.1814 (s. 1713).

71. Michael Branch, 'Herderin vaikutus Anders Johan Sjögreniin ja sen seuraukset – tapaustutkimus', Sakari Ollitervo & Kari Immonen (toim.), *Herder, Suomi, Eurooppa, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1060* (Helsinki 2006), s. 323.

72. Sjögren, *Allmänna Ephemerider*, till exempel 19.7.1815 (s. 1950), 31.7.1815 (s. 1960), 10.9.1815 (s. 1990). Om mottagandet av Goethes roman i Tyskland, se till exempel Wittmann, 'Reading revolution', s. 297.

”uti en deltagande låga” när Sjögren för honom läste Jean Pauls novell *Der 17. Juli oder Charlotte Corday* (1801), vilken Poppius genast ville låna. Samma kväll citerade Sjögren även några minnesanteckningar ur sin dagbok för sin vän.⁷³ En annan av Sjögrens unga vänner som stod honom nära alltifrån tiden vid Borgå gymnasium var Alexander Blomqvist (1796–1848), även han en av Åboromantikerna.

På deras nya studieort Åbo riktades de före detta gymnasisternas intresse, vid sidan om gamla preferenser, även mot nya ämnen och föremål. Adolf Ivar Arwidsson började år 1813 läsa Uppsalaromantikernas tidning *Phosphoros* och genom den sätta sig in i den konflikt som föddes i Sveriges litterära liv mellan den ”gamla skolan” och den ”nya skolan”. Han blev även vän med den nästan jämnåriga Carl Gustaf Ottelin (1792–1864) som var begåvad inom filosofi och med Eric Gustaf Ehrström (1791–1835) som var intresserad av språkfrågor.⁷⁴ Samma intellektuella vägar tog under dessa år även Carl Axel Gottlund, som diskuterade filosofi med Arwidsson och diktkonst med Ottelin. Gottlund köpte nummer av tidningen *Iduna* i Åbos bokhandlar liksom även band av *Poetisk Kalender* för vilken Uppsalaromantikern Per Daniel Amadeus Atterbom var redaktör.⁷⁵ Vad gäller Anders Johan Sjögren blev han hänförd när han i februari 1815 läste Schellings filosofi tillsammans med Abraham Poppius. De koncentrerade sig noggrant på texten och begrundade tillsammans dess argument, ofta dock med bristande framgång. Ett gemensamt intresse för den i Uppsala utgivna skriftserien *Bibliothek der deutschen Klassiker* ledde även till en vänskap mellan Sjögren och Germund Fredrik Aminoff (1796–1876).⁷⁶ På det här viset skapade publikationer som behandlade romantikens och den nya filosofins, eller postkantianismens, tänkande förutsättningar för Åboromantikernas gemenskap och nätverk.

Guglielmo Cavallo och Roger Chartier har i sin behandling av läsandets historia betonat att läsningen inte bara är en abstrakt intellektuell aktivitet. Det är lika mycket ett fysiskt fenomen som försiggår i rum och därmed förutsätter ett förhållande till jaget och till andra

73. Sjögren, *Allmänna Ephemerider*, 22.4.1814 (s. 1479), 15.5.1814 (s. 1497).

74. Arwidsson, 'Elämänvaiheeni', s. xxxiii, xxxv.

75. Lundin, *Gottlunds dagbok*, s. 343, 462, 468.

76. Sjögren, *Allmänna Ephemerider*, 11.2.1815 (s. 1793–1794), 20.10.1814 (s. 1709), 30.10.1814 (s. 1723), 4.11.1814 (s. 1729).

människor.⁷⁷ Denna fysiska och kroppsliga aspekt var ännu påtagligare i samband med införskaffningen och cirkuleringen av publikationerna i början av 1800-talet, det vill säga när man frågade sig för om dessa, beställde och väntade på dem, köpte och bytte dem och framför allt transporterade och fraktade dem. Anders Johan Sjögrens och Carl Axel Gottlunds dagböcker berättar detaljrikt från år till år om det fortgående besväret och också om entusiasmen som var förknippad med böckers och tidningars införskaffning och återförsäljning. Ibland förhandlade man i veckor om beställningsvillkor. Fattiga studenter bar nästan sina sista pengar till bokhandlarna. Bokauktioner var däremot ett praktiskt sätt att återvinna band som blivit överflödiga för en själv.⁷⁸ Många av de verk som låg ute till försäljning bestod av obundna tryckark vilka gjorde bokbindarens arbete nödvändigt för bokens köpare. Sjögren och Gottlund som var benägna att samla på böcker utökade ändå i första hand sina egna samlingar, medan Adolf Ivar Arwidsson utmärkte sig som ett aktivt ombud och dito förmedlare av böcker och tidningar till en bredare krets.⁷⁹ Studenterna på 1810-talet hade, i motsats till medlemmarna i Läsesällskapet i Åbo, en mer fördelaktig position såtillvida att de genom den verksamhet som rörde tryckprodukters införskaffning och återvinning även utvecklade sin sakkunskap, samarbetsförmåga och sitt kontaktnätverkande. De kompenenserade för bokbranschens bristande infrastruktur med sina egna färdigheter. Läsesällskapets medlemmar hade ju i första hand en roll som låntagare av böcker.

Från ord till handling

Det studentnätverk som kom att kallas Åboromantiken formade ingen politisk massrörelse och dess medlemmar uppträdde heller inte öppet upproriskt, till skillnad från det på 1790-talet verksamma studentkonventet i Uppsala.⁸⁰ Trots detta inspirerades Åbostudenter av en viss vetskap om revolutionen i Frankrike, av publikationernas ihållande tillväxt och av den inverkan som postkantianismen fick i Europa. När

77. Guglielmo Cavallo & Roger Chartier, 'Introduction', Guglielmo Cavallo & Roger Chartier (eds.), *A History of Reading in the West* (Amherst 1999), s. 4.

78. Laine, *Kolportöörejä ja kirjakauppiaita*, s. 275–276.

79. Se närmare Sarjala, *Turun romantiikka*, s. 50, 52–53; Hakapää, *Kirjan tie lukijalle*, s. 46.

80. Om Uppsala studentkonvents skeden, se till exempel Matti Klinge, 'Turun ylioppilaskunta 1800-luvun alussa. Yhteispyrkimyksiä ja aatevirtauksia', *Historiallinen Arkisto* (HArk) 61 (Helsinki 1967), s. 297–300.

man till dessa omständigheter lägger till andra fenomen i tiden, såsom Napoleonkrigen, den spirande nationalismen och de tyska studentföreningarnas (*Burschenschaften*) uppgång, behöver man inte undra över att den yngre åldersgruppen i början av 1800-talet insåg att den levde i en omvälvande tid, i vilken de även själva kunde ta del som pådrivare. Skillnaden mot den äldre generationen inom Läsesällskapet i Åbo är uppenbar. Den gemenskap som gjorde sig gällande i ett mångsidigt nätverk av unga studenter var en helt annan sak än den som hade uppstått ur ett lånebibliotek och en herrklubb. Åboromantikernas kapacitet täckte allt från föreningsverksamhet, utgivandet av publikationer och tidningar, studentaktivism och studier i Uppsala till insamling av folkdiktning och kör- och gatusång.⁸¹ Läsesällskapet och Åboromantikernas nätverk verkade sida vid sida under en stor del av 1810-talet, men som resultatet av olika generationer.

Utifrån A. J. Sjögrens och C. A. Gottlunds dagboksanteckningar kan man anta att det som var speciellt med gymnasisternas och studenternas läsintresse inte bara var läsningens innehåll – texternas argumenterande, kognitiva eller estetiska dimension – utan också sammankomsterna där man läste tillsammans. Dessa lästunder skapade mer eller mindre varaktiga känsloband. De fick ungdomarna att granska sina egna och andras känsloreak-



Carl Axel Gottlund. Teckning av okänd konstnär. Gottlund var, i likhet med sin studiekamrat Anders Johan Sjögren, benägen till att samla på böcker. Senare blev han lektor i det finska språket vid Kejsarliga Alexanders Universitetet. Wikimedia Commons.

81. Se mer om studenternas samarbete i Söderhjelm, *Åboromantiken*; Andersson, *Johan Josef Pippingsköld*; L. O. Th. Tudeer, 'Piiireitä yhteisistä ylioppilaspyrinnöistä sata vuotta sitten', *Aika* 8 (1914), s. 277–303; Liisa Castrén, *Adolf Ivar Arwidsson I. Nuori Arwidsson ja hänen ympäristönsä* (Helsinki 1944); Klinge, 'Turun ylioppilaskunta'; Minna Hagner, 'Turun romantikot "kalevalaista" kansaa etsimässä', Niina Roininen (toim.), *Viimeinen Väinämöinen. Näkökulmia kansalliseepokseen* (Turku 2000), s. 52–68.

tioner, liksom det nöje som läsningen framkallade och inställningen hos de medverkande. De unga läsarna var i bästa möjliga ålder för att göra dem benägna att imitera varandras uppförande och ta efter andras intressen. Detta skedde delvis undermedvetet, genom affektiv överföring och imitation. Detta var en av de viktigaste sociala aspekterna i läslusten hos gymnasister och studenter,⁸² och erfarenheterna blev en viktig förutsättning för nätverkandet och samarbetet.

Upplysningen betonade politisk teori och naturvetenskapliga kunskaper, men den tidiga romantikens viktigaste yttringar kan man finna i skönlitteraturen och delvis i filosofin. Studenterna i 1810-talets Åbo hade läst sin Goethe, inspirerats av Frans Michael Franzéns diktkonst och visste att en del av Jenaromantikerna, främst Friedrich Schlegel, August Wilhelm Schlegel och pseudonymen Novalis, hade en stark förkärlek för det skönlitterära. Åboromantikerna avancerade från sina litterära aktiviteter och läsesammankomster relativt snabbt till andra projekt och samarbeten, och inte heller var de följande övergångarna från ett skede till ett annat långa. Den unga åldern och den brinnande entusiasmen gottgjorde för de brister som orsakades av oerfarenhet. Studenterna hade även stöd och medhjälpare bland akademiker, såsom de tidigare nämnda universitetsadjunkterna Fredrik Bergbom och Johan Gabriel Linsén, även om de unga också hade motståndare. Av dessa sistnämnda var de mest framträdande professorn i praktisk filosofi, Anders Johan Lagus och professorn i vältalighet, Johan Fredrik Wallenius (1765–1836). Den förra kunde, som anhängare av Kants filosofi, inte acceptera den unga generationens schellingska synsätt; den senare ansågs vara oberäknelig, vilket försvårade hans förhållande till studenterna.⁸³

Det första steget från ord till handling var litterärt till sin natur. Det litterära sällskap som på initiativ av Johan Gabriel Linsén grundades i november 1815 i Åbo och som för eftervärlden förblivit namnlöst, har för identifieringens skull sedermera kallats Selma- eller Aurasällskapet. Det var troligen Adolf Ivar Arwidsson som var ansvarig för att inga regler skulle sättas upp för sällskapet, vilket gjorde det till en ganska annor-

82. Denna aspekt har betonats inom filosofins sociologi av bland andra Randall Collins, *The Sociology of Philosophies. A Global Theory of Intellectual Change* (Cambridge, Mass. 2002), s. 14, 21, 23, 27.

83. Om Lagus och Wallenius, se Sarjala, *Turun romantiikka*, s. 66, 68, 71, 170, 172–173, 180; Ivar A. Heikel, *Helsingin yliopisto 1640–1940* (Helsinki 1940), s. 365.

lunda sammanslutning än Läsesällskapet i Åbo.⁸⁴ Om dess verksamhet har endast få uppgifter bevarats. Till sällskapet hörde, förutom äldre akademiker, även flera Åboromantiker, och dess mest framträdande resultat utgörs av det litterära albumet *Aura*, som utkom i två häften åren 1817–1818. Publikationen var ett tecken på att den unga studentgenerationen ville presentera sina egna litterära försök.⁸⁵ Sällskapet blev kortvarigt, men det minskade inte studentnätverkets livskraft, för under de där åren uppkom flera andra samarbetsformer i snabb takt. En liknande version av Aurasällskapet var en under 1817 verksam litterär krets, dit yngre fennofiler hörde, åtminstone Germund Fredrik Aminoff, Abraham Poppius, Immanuel Ilmoni och Alexander Blomqvist. Anders Johan Sjögren var sällskapets sekreterare, och Arwidsson uppmuntrade kretsen genom att låna sina böcker och tidningar till dess medlemmar och genom att ekonomiskt stödja dess bokanskaffningar.⁸⁶

En del av Åboromantikernas verk och aktiviteter avvek långt från litterära intressen, men utifrån den gemenskap som studenterna upplevde var det väsentliga de vänskaps- och känslöband som uppstod ur intresset för böcker, inte de litterära temana och romanidéerna i sig. Samarbetet framskred från ett fält till ett annat. Till en början utökade ungdomarna sina boksamlingar och ordnade gemensamma lässtunder, därefter grundades en litterär förening och sedan en mer anspråkslös litterär krets. Under de här åren var några av Åboromantikerna även inblandade i den jurisdiktionstvist som uppstod på universitetet.⁸⁷

84. Se närmare, Sarjala, *Turun romantiikka*, s. 56–60.

85. *Aura* I–II (Åbo 1817–1818). Dessa häften innehåller bland annat Adolf Ivar Arwidssons, Engelbrekt Ranckens och Axel Gabriel Sjöströms dikter, översättningar av Goethes, Friedrich Schillers, Platons, Caroline de la Motte Fouqués och A. W. Schlegels texter liksom även Johan Jakob Tengströms långa essä i två delar 'Om några Hinder för Finlands Litteratur och Cultur'.

86. Tudeer, 'Piirteitä yhteisistä ylioppilaspyrinnöistä', s. 282–283; Castrén, *Adolf Ivar Arwidsson*, s. 120–121.

87. Jurisdiktionstvisten som flammade upp våren 1817 och som fortsatte under hösten pågick mellan studenterna och konsistoriet vid Kejsrerliga Akademien i Åbo. Orsaken till tvisten var frågan om polismyndigheterna hade rätt att undersöka och inspektera mindre förseelser som studenter begick tillsammans med andra invånare i staden. Studenterna åberopade sina traditionella privilegier enligt vilka konsistoriet skulle vidta disciplinära åtgärder. I början av tvisten understödde konsistoriet å sin sida den i Åbo nyss grundade poliskammaren. Meningskiljaktigheten ledde till en gatudemonstration och en av studentkåren sammanställd skrivelse våren 1817. Två år senare löstes tvisten av kejsaren och universitetskanslern till förmån för studenterna. Se närmare Sarjala, *Turun romantiikka*, s. 182–196.

Hösten 1817 breddades samarbetet vidare över Bottenviken till Sverige, när en grupp Åboromantiker åkte för att studera vid Uppsala universitet. Därifrån tog de i slutet av 1810-talet med sig kör- och gatusången till Åbo, vilket var en ny landvinning. Dessutom reste nätverkets medlemmar, förutom till Uppsala, också ett flertal gånger till östra och norra Finland för att samla in folkdikter under andra hälften av 1810-talet. De bland Åbostudenterna som vurmade för köraktiviteter och diktsamling inspirerades av nya publikationer, det vill säga häftet *Schwedische Lieder* (Uppsala 1818) som sammanställdes av Johann Christian Friedrich Haeffner och *Svenska Folk-visor från forntiden I-II* (Stockholm 1814–1816), som Erik Gustaf Geijer och Arvid August Afzelius var redaktörer för.⁸⁸ Samarbetets sista skede bestod av grundandet av dags- och veckotidningar och det redaktionella arbetet kring dem. Denna verksamhet hade i Åbo tidigare varit beroende av sammanslutningar, det vill säga av Aurorasällskapet och Läsesällskapet i Åbo. Deras publikationer hade informerat läsarna om litteratur som hade varit svårt att få tag på.⁸⁹ Det tidningsarbete som Åboromantikerna utförde avvek dock delvis från den litterära offentligheten till förmån för frågor om språk och nationalitet samt politiska ämnen.⁹⁰

Böcker och gemenskap

De litterära kretsar och nätverk som behandlats i denna uppsats var ganska små till medlemsantalet, och socialt representerade de det tunna övre lagret av stadsborna i Åbo, vars totala befolkning hade vuxit till 15 000 invånare i slutet av 1810-talet.⁹¹ Till skillnad från den största delen av stadens invånare, var de som hörde till dessa kretsar redo att fördjupa sig i litteratur och periodiska skrifter på flera språk. Dessutom hade många av dem tillräckligt stora tillgångar för att kunna köpa publikationer och betala medlemsavgifter. De tillhörde stadens lärda elit, som hade goda möjligheter till växelverkan och nätverkande,

88. Ibid., s. 141, 158.

89. Stenius, *Frivilligt, jämlikt, samfällt*, s. 192; Östholm, *Litteraturens uppodling*, s. 91.

90. Om språk- och nationalitetsfrågor i Åboromantiken, se närmare Johanna Wassholm, *Svenskt, finskt och ryskt. Nationens, språkets och historiens dimensioner hos E. G. Ehrström 1808–1835*, SLS 731 (Helsingfors 2014). Den ursprungliga mer omfattande versionen (Åbo Akademi 2008) finns tillgänglig elektroniskt: <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-12-2016-6> (pdf).

91. Till exempel Artukka, *Tanssiva kaupunki*, s. 64.

till exempel genom yrkesutövning eller sällskapsliv. Syftet med denna uppsats har framför allt varit att synliggöra publikationers roll i skapandet av denna form av gemenskap.

Ett av de viktigaste resultaten i granskningen är att de sociala former som växte fram kring böcker och tidningar i Åbo var generationsbundna. Både äldre och yngre läste romaner och reseskildringar, men de här åldersgrupperna ingick i olika kontexter. Någon stark koppling mellan Läsesällskapet i Åbo och Åboromantikerna uppstod inte, trots att de verkade på samma ort. Detta hade tre aspekter. För det första verkade läsesällskapet enligt formella regler och en övervakad medlemsrekrytering, medan den yngre generationens nätverk utvecklades från ett samarbete till en sammanslutning vars medlemmar ville undvika att fjättras vid regler. Detta är synligt till exempel hos Aurasällskapet. För det andra var de grupper som utgjorde merparten av läsesällskapet – den akademiska tjänstemannakåren, representanter för senaten och medlemmar av domkapitlet och hovrätten – av en fullständigt annan karaktär än Åboromantikerna, vilka bara hade studerat några år och som försörjde sig med hjälp av stipendier och genom att tjänstgöra som informatorer. För det tredje tyckte inte den äldre generationen i Åbo om den svenska romantiska litteratur som de unga studenterna läste.⁹² Det är också symptomatiskt att ingendera av albumen *Aura*, som Åboromantikerna sammanställde, recenserades i staden. Att läsa och diskutera litteratur och periodiska skrifter bidrog till en viktig form av gemenskap och växelverkan i början av 1800-talet i Åbo, men trots det kvarstod generationsklyftan.

Det andra centrala resultatet belyser bakgrundsfaktorerna i studenternas nätverkande. När de unga kom till Åbo hade många av dem gått i skola i Borgå. Förutom detta främjade även litterära intressen och vanan att läsa tillsammans växelverkan dem emellan. Deras hänförelse för den svenska romantiken hade fötts redan vid gymnasiet, och det bästa sättet att odla vetskapen om denna var att fördjupa sig i de publikationer som gavs ut i Stockholm och Uppsala. Detta gjorde studenterna

92. Fredrika Tengström (g. Runeberg), som bodde i Åbo i början av 1820-talet, mindes att hon då hörde talas om Per Daniel Amadeus Atterbom och andra Uppsaloromantiker, det vill säga fosforisterna. Enligt Tengström ansågs dessa dock som ”dårar och fantasier” som det inte lönade sig att bekanta sig med. Se Fredrika Runeberg, *Anteckningar om Runeberg. Min pennas saga*, utgivna av Karin Allardt Ekelund, SSSL 310 (Helsingfors 1946), s. 205.

ofta tillsammans. Läsningen av de svenska publikationerna fick dem att inse att ett framgångsrikt främjande av romantikens idéer och ideal krävde samarbete. De mest upplysta Åbostudenterna gav sig snart in i olika projekt tack vare förebilderna i grannlandet.

Det är en mångfasetterad fråga huruvida de här behandlade gemenskapsformerna skilde sig från andra ståndspersoners och studenters interaktion i början av 1800-talet i Åbo. Det är ju fråga om den bildade eliten som använde sig av samma sociala färdigheter i flera för dem naturliga ståndssammanhang. En närmare granskning av detta skulle kräva en utförlig jämförelse mellan de här behandlade kretsarna och de ståndspersoner och den akademiska lärarkår som bodde i Åbo, vilket inte är möjligt i denna uppsats. Några preliminära slutsatser kan man ändå dra. Läsesällskapet i Åbo utvecklade den subskriberade offentligheten och omdanade föreningsverksamheten i en öppnare och mer jämlik riktning än vad Aurorasällskapet hade gjort. Det här var nytt på 1790-talet, på samma sätt som den spirande borgerliga offentligheten var i den tidningsläsekrets som uppstod bland läsesällskapets medlemmar under 1800-talets första decennium. I båda fallen fanns drivkraften i publikationer. Det starkaste beviset på böckers och tidningars förmåga att föra samman människor under den här tidsperioden kan man dock påträffa hos Åboromantikerna. Deras samarbete var varierat och spontant. Nätverkets verksamhet expanderade från litterära intressen till diktinsamling, körsång och akademisk aktivism; på så sätt representerade det kanske den dittills mest anmärkningsvärda prestationen bland Åbostudenter. Dessa strävanden blev inte enbart till på grund av publikationerna, utan växte fram kring intresset för böcker och tidskrifter. I detta avseende förenade läsningen 1810-talets ungdom på ett sätt som man inte tidigare hade sett.